

В. Л. ЛАПШИНА,
канд. соціол. наук

Viktorija L. Lapshina,
Ph.D. in Sociology

ГЕНДЕРНІ СТЕРЕОТИПИ В ПРОФЕСІЙНІЙ СФЕРІ: ВИТОКИ, СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ІСНУВАННЯ

Abstract. The article covers a problem of appearance and dissemination of gender stereotypes in the professional sphere. The author observes the problem taking organs of internal affairs as a model and analyzing forms of negative impact of such stereotypes. It is stated that in most cases negative gender stereotypes are of a subjective character, that's why this tendency could be surmounted both in organs of internal affairs and society as a whole.

Довготривалі й складні процеси ринкової трансформації в Україні зумовлюють існування в українському суспільстві значної соціальної напруженості, погіршення соціального самопочуття населення. Як засвідчує сучасна світова практика суспільного розвитку, в його поліпшенні все більш важливу роль відіграє подолання існуючих у суспільстві негативних гендерних стереотипів.

Розподіл людей на чоловіків і жінок є центральною установкою сприйняття нами розходжень, наявних у поведінці і психіці людини [1]. Багато хто вважає, що ці розходження пов'язані з генетичними, анатомічними і фізіологічними особливостями чоловічого і жіночого організму. Ідея протилежності чоловічого і жіночого зу-

стрічається в міфах і традиціях усіх відомих суспільств, вона закріплена в різноманітних соціальних інститутах (таких як сім'я, армія, виховні установи). Але факт тілесної розбіжності чоловіків і жінок ще не говорить про те, що саме звідси випливають усі розходження між ними. Адже крім конституціональної сторони ці розходження мають соціокультурний контекст: вони відбивають те, що тепер в даному суспільстві вважається властивим чоловікові, а що – жінці.

З погляду сучасних уявлень про рівні організації людської статі можна перейнятися питанням: чому саме статеві органи і їх функції виступають основною ознакою поділу людей на дві статі, якщо морфологічна стать усього лише один із чотирьох компонентів

сутності людини? Цілком доречно тут виглядає точка зору прихильників теорії соціального конструкціонізму. Згідно з нею біологічна стать насправді є соціальним конструктом, в якому різноманітні рівні сексуальної організації тіла довільно побудовані у вигляді певної ієрархії. При цьому протиставлення статей гармонійно співвідноситься з ієрархічною структурою суспільства, в якій чоловіки і жінки мають різні соціальні статуси і виконують взаємодоповнюючі соціальні ролі [2]. У рамках подібної соціальної організації і виникає установка на розгляд розходжень між чоловіками і жінками лише з погляду особливостей систем дітородіння, що, безумовно, не є беззаперечним.

Останнім часом у науці прийнято чітко розмежовувати конституціональні і соціокультурні аспекти в розрізненні чоловічого і жіночого, пов'язуючи їх із поняттями статі і гендеру [3]. Термін «*стать*» фіксує біологічні розходження між людьми, обумовлені генетичними особливостями будови клітин, анатомо-фізіологічними характеристиками і дітородними функціями. Термін «*гендер*» вказує на соціальний статус і соціально-психологічні характеристики особистості, які пов'язані зі статтю і сексуальністю, але проявляються лише у взаємодії з іншими людьми.

Яким же чином відбувається взаємодія, що формує гендерні ознаки? На думку І. С. Клециної, суспільство визначає засоби і межі прояву активності організму, а культура надає систему знаків, за допомогою яких людина позначає свої природні якості, наділяє їх певним змістом. Отже, культура може розглядатися як організуюча і системоутворююча ознака поведінки, те, що ми позначаємо як чоловіче або жіно-

че. Іншими словами, саме культурні визначення окремих людських якостей і спроможностей виступають підставою для класифікації чоловічих, жіночих або нейтральних (тобто властивих обом статям) ознак [4].

Таким чином, гендер може розглядатися як одна з базових характеристик особистості, що обумовлює соціальний і психологічний розвиток людини. Багатокомпонентна структура гендеру визначається чотирма групами характеристик: біологічна стать, гендерна ідентичність, гендерні норми і гендерні стереотипи.

Гендерна ідентичність – це аспект самосвідомості, що описує переживання людиною себе як представника певної статі. Вона є однією з базових характеристик особистості, яка формується в результаті інтеріоризації чоловічих або жіночих рис, у процесі взаємодії «Я» з іншими, у ході соціалізації [5]. Входячи в структуру соціальної ідентичності, гендерна виступає особливим її видом, який співіснує в самосвідомості людини в єдності з уявленнями про професійний, сімейний, етнічний і інші статуси [4]. Відомо, що гендерна ідентичність – продукт соціального конструювання. Вона починає формуватися з народження дитини, коли запускається процес гендерної соціалізації, у ході якої дитину цілеспрямовано виховують таким чином, щоб вона відповідала прийнятним у даному суспільстві уявленням про «чоловіче» і «жіноче». Саме на підставі існуючих у суспільстві еталонів формуються уявлення дитини про власну гендерну ідентичність і роль, її поведінка, а також самооцінка [1].

Далі відбувається процес, важливою складовою якого стає статево-рольова соціалізація. Диференціація діяльності, статусів, прав і обов'язків

індивідів у залежності від їх статевої приналежності відноситься до категорії «гендерна роль». Гендерні ролі – нормативні, вони виражають певні соціальні очікування, виявляються в поведінці. Вони завжди пов'язані з якоюсь нормативною системою, котру особистість переломлює у своїй свідомості і поведінці. Частина цих норм сприймається у свідомості через засоби масової інформації і популярну літературу, ряд інших ми одержуємо безпосередньо, наприклад, у вигляді традицій, звичаїв, настановлянь батьків, або зазнаючи несхвалення з боку суспільства, коли припускаємо відхилення від очікуваної статево-рольової поведінки.

Отже, гендерні стереотипи фактично можна розглядати як соціальні норми. В усіх нас є уявлення про те, що чоловікам і жінкам властиві певні набори конкретних якостей і моделей поведінки, що переважна більшість людей притримується цієї точки зору і що звичайно ми усвідомлюємо, яка поведінка вважається правильною для представників тієї чи іншої статі.

Такі стереотипи відрізняються різною життєстійкістю. Їх укоріненість у свідомості великої частини населення сприяє відтворенню стереотипів із покоління в покоління в процесі соціалізації.

На жаль, нерідко гендерні стереотипи мають негативне забарвлення. У багатьох країнах уявлення про роль жінки суперечать активному життєвому стилю, тому значна частина жінок не схильна до самореалізації у сферах, що виходять за рамки традиційно запропонованих їм. Жінка, що проявила свою спроможність і бажає реалізувати свій потенціал, часто заходить у конфлікт з традиційними поглядами на місце жінки в суспільстві і, можли-

во, у конфлікт з власним уявленням про себе як про особистість. Жінки працюють і в той же час несуть велику частину обов'язків по господарству та догляду за дітьми. На шляху жінок до традиційно чоловічих високооплачуваних і високих за статусом професій поставлена велика кількість культурних, юридичних, освітніх бар'єрів.

Заради справедливості треба зазначити, що гендерні стереотипи можуть чинити негативний вплив не лише на жінок, але і на чоловіків. До компонентів традиційної чоловічої ролі відносять норми успішності статусу, розумової, фізичної й емоційної твердості, антижіночності. Для багатьох чоловіків повна відповідність цим нормам недосяжна, що викликає стрес і призводить до компенсаторних реакцій: обмеження емоційності, нав'язливого прагнення до змагання й успіху і т. ін.

Отже, гендерні стереотипи – це спрощені, стійкі, емоційно «забарвлені» уявлення про поведінку і риси характеру чоловіків або жінок. М. Джекмен і М. Сентер довели, що ці стереотипи набагато сильніші навіть за расові [5]. Гендерні стереотипи здатні негативно позначатися на самореалізації як чоловіків, так і жінок, виступаючи бар'єром у розвитку їхньої індивідуальності. Можна погодитися з К. А. Абульхановою-Славською, яка вважає, що самореалізація і самовираження неможливі, якщо діяльність обумовлюється лише почуттям обов'язку. У подібній ситуації не враховуються особисті інтереси, губиться відчуття «Я», формуються покірність і залежність. Подібні самовідчуття і самосприйняття не відповідають ідеям самореалізації і вільного вибору [3].

Треба зазначити, що навіть індивід, який визнає свою неза-

лежність від гендерних стереотипів, може піддаватися їх впливу на несвідомому рівні, бо гендерні уявлення нерідко перетворюються в пророцтва, що самовиповнюються, тобто неусвідомлені внутрішні переконання людини, установки стосовно яких-небудь об'єктів або подій, що втілюються в реальній поведінці. Маючи неусвідомлені установки стосовно себе самого, індивід зовні заявляє незалежність від гендерного стереотипу, але підсвідомо привносить його в життя, реалізуючи стереотипне уявлення.

Найбільшою мірою гендерні стереотипи стосуються тих сфер суспільного життя, які традиційно мають досить жорстке статеве закріплення. Типовими вони є для діяльності органів внутрішніх справ.

Один з принципів управління людськими ресурсами гласить: "На будь-якому місці, яке не вимагає застосування великої фізичної сили, жінка може працювати не гірше за чоловіка". Цей принцип доволі широко й послідовно реалізується в роботі поліції західних країн, де жінки становлять 25–40% персоналу. В Україні картина інша. Кількість жінок в особовому складі міліції на даний час заледве сягає 4,5%. І хоча останнім ча-

сом спостерігається певна позитивна динаміка (наприклад, тільки за останні п'ять років чисельність дівчат, що навчаються в Національному університеті внутрішніх справ (НУВС), зросла з 9% до майже 28%), існуюча в правоохоронних органах ситуація свідчить про все ще досить високу стійкість «традиційних» уявлень про місце чоловіка і жінки в міліції.

Нами було проведено соціологічне опитування, спрямоване на виявлення існуючих стереотипів в уяві чоловіків і жінок стосовно професійної самореалізації жінки, яка обрала професію працівника міліції. В опитуванні взяли участь 317 курсантів перших курсів Національного університету внутрішніх справ та 304 працівники міліції м. Харкова.

Результати дослідження свідчать, що в полоні найбільш поширеного стереотипу «Міліціонер – виключно чоловіча професія» перебуває чоловіків значно більше, ніж жінок (див. рис. 1, 2). Так, серед працівників міліції чоловічої статі повністю або майже цілком таку точку зору поділяють значно більше респондентів, ніж серед їхніх колег-жінок (відповідно, 91% і 6%), і, навпаки, не погоджуються з даним твердженням 94% жінок і лише 9% чоловіків.

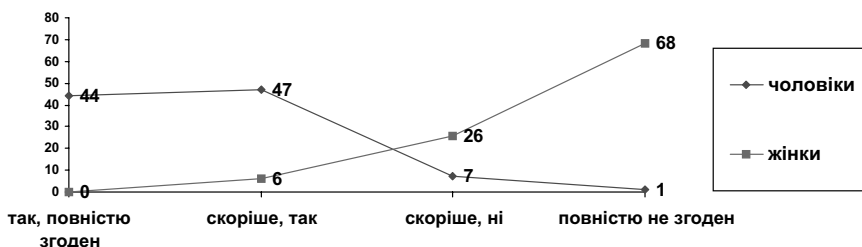

Рис. 1. Ставлення респондентів – працівників міліції до твердження «Міліціонер – виключно чоловіча професія», %

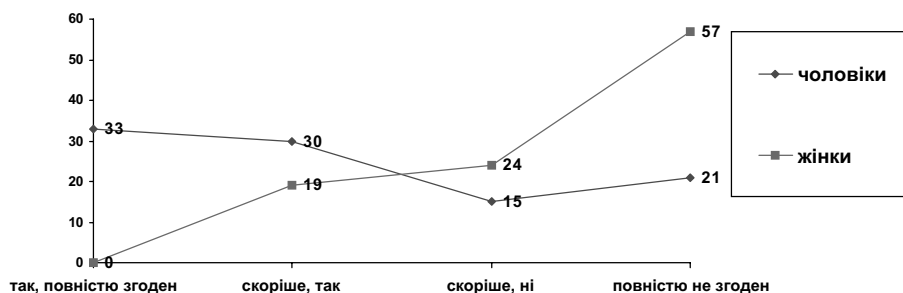

Рис. 2. Ставлення респондентів – курсантів НУВС до твердження «Міліціонер – виключно чоловіча професія», %

При цьому, як у практичних працівників міліції, так і в курсантів чоловічої статі особливих відмінностей у поглядах немає, звертає на себе увагу лише варіант відповіді «повністю не згоден», який обрали кожний п'ятий курсант і тільки близько 1% чоловіків – працівників ОВС зі стажем. Як бачимо, практичний досвід роботи у чоловіків не тільки не зменшує дії означеного стереотипу, а навіть підсилює її.

Становить інтерес також ставлення респондентів до проблеми гендер-

ної рівності в міліції (див. мал. 3, 4). Жоден з чоловіків – працівників ОВС не схвалює кількісного паритету в міліції жінок і чоловіків, 19% схиляються у бік того, що це в принципі припустимо, а 23% категорично висловлюються проти. Жінки дивляться на це інакше: 52% опитаних жінок – працівників міліції вважають, що рівне представництво статей в ОВС необхідне або, принаймні, можливе.

Чоловіки-курсанти більш лояльні в цьому питанні: кожен п'ятий з них

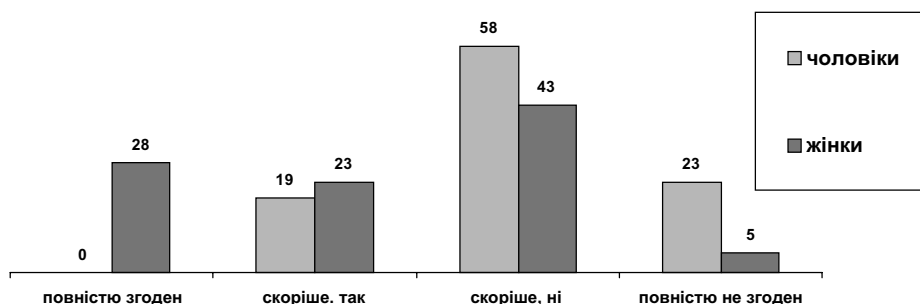

Рис. 3. Ставлення респондентів – працівників міліції до твердження «Вважаю, що в міліції чоловіки і жінки мають працювати в рівній мірі», %

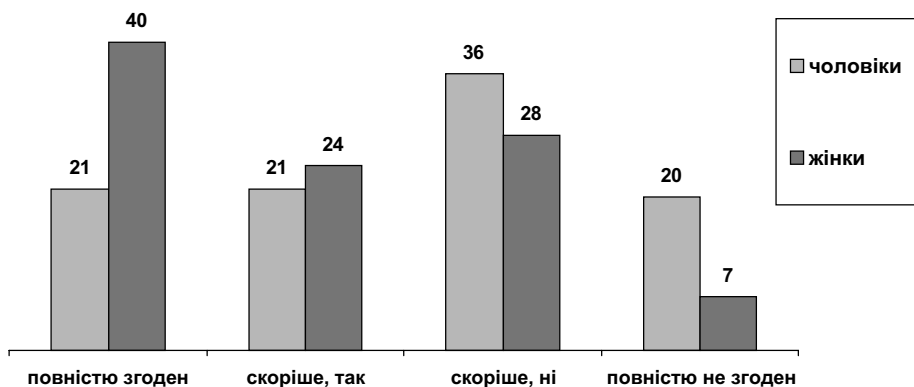

Рис. 4. Ставлення респондентів – курсантів НУВС до твердження «Вважаю, що в міліції чоловіки і жінки мають працювати в рівній мірі», %

(21%) повністю згоден із зазначеним твердженням та ще стільки, скоріше, погоджуються. Це вдвічі більше, ніж серед практичних працівників. Отже, ми ще раз переконуємося в існуванні стійкого стереотипу стосовно становища жінки в міліції: чоловіча частина особового складу вважає, що однакова кількість жінок і чоловіків у принципі може спричинити проблеми у функціонуванні системи ОВС.

В опитуванні респондентам також було запропоновано висловитися сто-

совно існування вторинного стереотипу, тобто стереотипу, який є наслідком і підсилювачем дії первинного. Таким вторинним стереотипом обрано твердження «Вважаю, що в силу стереотипів, які склалися, жінці-міліціонеру необхідно доводити свою професійну спроможність, докладаючи більше зусиль, ніж чоловіку». Відповіді респондентів виявилися досить несподіваними (див. рис. 5, 6).

Так, 15% чоловіків – практичних правоохоронців повністю погоджу-

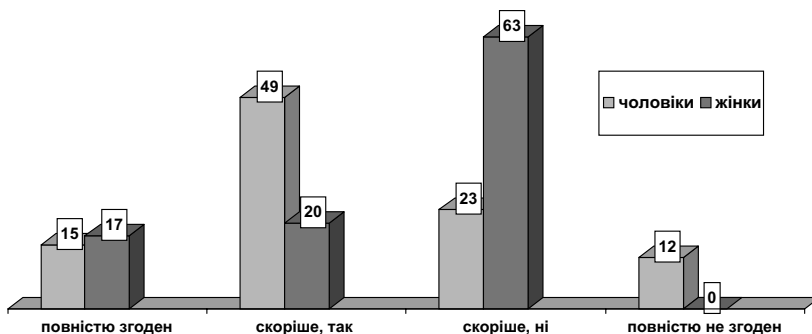

Рис. 5. Ставлення респондентів – працівників міліції до твердження «Вважаю, що в силу стереотипів, що склалися, жінці-міліціонеру необхідно доводити свою професійну спроможність, докладаючи більше зусиль, ніж чоловіку», %

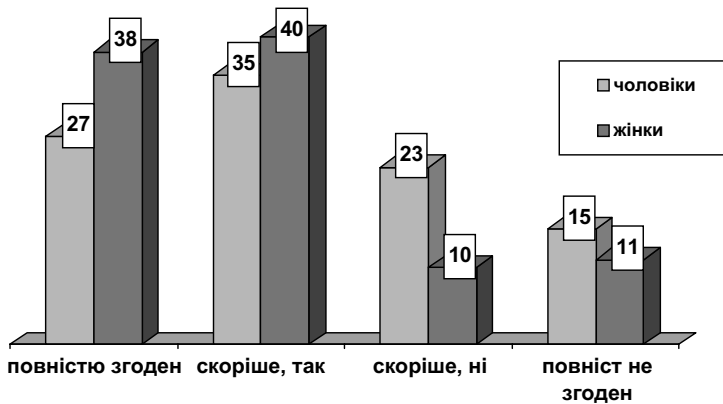

Рис. 6. Ставлення респондентів – курсантів НУВС до твердження «Вважаю, що в силу стереотипів, що склалися, жінці-мільйонеру необхідно доводити свою професійну спроможність, докладючи більше зусиль, ніж чоловіку», %

ються з таким твердженням і ще майже половина (49%) вважають, що, скоріше, це так, а близько 2/3 жінок – їхніх колег (63%) – скоріше, ні. В той же час серед курсанток значно більше таких, що повністю або частково перебувають під дією зазначеного стереотипу, ніж серед жінок – працівників ОВС (відповідно, 78% і 37%). Отже бачимо: чоловіки і курсантки, які не мають досвіду практичної роботи в правоохоронних органах, можуть тільки припускати, що жінкам необхідно докладати більше зусиль для доведення своєї професійної спроможності, тоді як жінки – працівники ОВС з власного досвіду мають підставу не погодитись з даним твердженням.

Таким чином, проведене дослідження існуючих стереотипів стосовно жінок, які обирають професію

працівника міліції, дозволило нам зробити такі висновки:

1. Найбільш стійкими гендерними стереотипами в ОВС України є впевненість чоловіків у тому, що міліціонер – виключно чоловіча професія й існує принципова неможливість паритетної представленості чоловіків і жінок в міліції.
2. У міру набуття практичного досвіду професійної діяльності вплив гендерних стереотипів серед чоловіків – працівників міліції збільшується, а серед жінок – зменшується.
3. Негативні гендерні стереотипи носять більшою мірою суб'єктивний, ніж об'єктивний характер, що дозволяє сподіватися на принципову можливість їх подолання як в органах внутрішніх справ, так і суспільстві в цілому.

1. *Ярская-Смирнова Е. Р.* Социокультурная репрезентация гендерных отношений // Социокультурный анализ гендерных отношений. – Саратов: Изд-во СГУ, 1998.
2. *Клецина И. С.* Самореализация и гендерные стереотипы // Психологические проблемы самореализации личности. Вып. 2. – СПб.: Изд-во СПбГУ, 1998.
3. *Клецина И. С.* Гендерная социализация: Учеб. пособ. – СПб.: Изд-во РГПУ им. А. И. Герцена, 1998.
4. Практикум по гендерной психологии / Под ред. И.С. Клециной. – СПб.: Питер, 2003.
5. Хрестоматия к курсу «Основы гендерных исследований». – М.: МЦГИ/МВШСЭН, 2000.

Подано до редакції 30.08.2005 р.